

Streszczenie

Na przełomie XVIII i XIX w. notujemy w literaturze niemieckiej wzrost utworów przeznaczonych dla szerokiego odbiorcy. Uwzględniwszy także ten typ piśmiennictwa nie sposób utrzymać twierdzenia E. M. Szaroty, wedle którego w trzech pierwszych dziesięcioleciach XIX wieku nazwa "polska" niemal całkowicie znikła z wydawanych utworów. Wreć przeciwnie, można udokumentować stosunkowo silną presencję polskich wątków i motywów w literaturze masowej i trywialnej tego okresu. Szczególnie rozpowszechnił się typ "szlachetnego Polaka" / "der edle Pole" /, co wiązało także we wzajemnych powiązaniach literatury i muzyki. Wielką popularnością cieszyły się często wystawiane opery typu "Lodoliska" czy "Faniśka" Cherubiego oraz zaliczane podówczas do modne literatury notatki z podróży poszukiwacza przygód Bemowskiego, które wydał J. R. Forster. Powstające utwory mogły dzielić temat opracowywał wzór "szlachetnej Polki" w rozmaitych postaciach i formach wypowiedzi. Duże zainteresowanie Niemców dla istoty wydarzeń politycznych w Polsce, np. rozbiorów czy walk wolnościowych, sprzyjały zwrotowi się literatury przeznaczonej dla szerokiego odbiorcy ku współczesnym wątkom historycznym. Należy przypuszczać, że rozpowszechniona wiedza o polskich wybitnych jednostkach XVII i XVIII wieku, jak np. przekazana legenda Sobieskiego, burzliwe losy Laszczyńskiego czy Kościuszki, napięta i miłośno odnajdujemy zwykle jako epitbeta ornamtu akcji z polskim bohaterem w sentymentalno-wzruszających historiach Vulliusa, Kotzebuego, Zschokkego, Wolmanna, Vossa i innych, częstoowo anonimowych fragmentach obszernej literatury gazetowej. Bardzo poczytny utwór popularnego autora okresu biedermeierowskiiego, C. Heuma / anagram H. Claura / pokazuje tego rodzaju "szlachetnych Polaków". Prawdopodobnie to właśnie polubiło Hauffa do literackiego ironizowania na ich temat. Należy przypuszczać, że znaczne rozpowszechnienie postaci "szlachetnego Polaka" w literaturze przeznaczonej dla szerokiego odbiorcy, jak też niewyłącznie silna recepcja tych utworów w latach 20-tych, mogła pośrednio przyczynić się do stymulowania niemieckiej podziw dla Polski i Polaków po roku 1830.

LUBELSKIE MATERIAŁY NEOFILOLOGICZNE -- 1982

Nicola Kowalski

O specyfice gatunkowej utwory Nikolaja Karawajina

W ramach niewielkiego składu trudno przedstawić całe bogactwo i całą złożoność specyfiki gatunkowej utworów prozatorskich ośmego przedstawiciela sentymentalizmu rosyjskiego - Nikolaja Karawajina /1766 - 1826/. Można jedynie pokusić się o luźne impresje na temat form gatunkowych w utworach pisarza, prezentując je w postaci rozróżnionego "gatunka" tych form.

Opowieść sentymentalna

Szeroko pojęwana opowieść jest gatunkiem, który zajmuje w twórczości prozatorskiej autora Biednej Liły pierwsze miejsce. Utwory Karawajina nazywane opowieściami /"powiesiti" / mają jednakość skądinądowy charakter. Z punktu widzenia współczesnego literaturoznawstwa są wśród nich: niedokończona powieść, opowieść sensu stricte, nowela, opowiadania i tzw. "anegdoty".

Jeżeli przez powieść rozumieć podstawową i najtrudniejszą formę prozy epickiej czasów nowożytnych, której głównymi elementami strukturalnymi są narracja i jej przedmiot - świat przedstawiany, to faktami utworami miały być u Karawajina Idolor oraz Reczet naszych gospodarz. Na podstawie fragmentów, które do nas doszły, trudno jednak ustalić całokształt wizji artystycznej Karawajinowskich powieści. W Idolorze bowiem - poza dość obszerną sytuacją narracyjną - mamy do czynienia z ujętą w sposób retrospektywny krótką historią życia tytułowego bohatera oraz z rozpoścętą tylko historią jego miłości. Wiemy wyprawdzie, że miłość ta zakończyła się śmiercią pochodną Idodora, że narrator-bohater "długo rozstał się z nim",

I że tenar "zsiadł ich moras", ale wszystko to nie powiada jeszcze wielkiej formy epickiej. Pewne możliwości fabularne kryją się jedynie w obecności w utworze innych bohaterów /gaton, Izidor/ oraz w fakcie, że urodzona Lidora jest Thuroyunką.

Jako bardzo obliczając wygląda to w przypadku Hyeryza Naszych Głędów. Już sam tytuł zdaje się sygnalizować jakąż szeroko panoramę epicką, bohater zaś - głębsze uogólnienia. Szczegółowo omówiono dziełach Leona, jego środowisko, wychowanie i wykorzystanie, krąg faktur itp. elementy "domagają się" również szczegółowej kon-tynuacji. Ciekawie zapowiada się także wątek miłowy: Leon - Emilia. Trzeba też wspomnieć o enigmatycznej wróżbie akuszerki przy urodzeniu chłopca, która powiadała, że Leona czeka w życiu "szczęście i nieszczęście". Narrator potwierdza tę zapowiedź. Miepokił co do przyszłości powieści budzi tylko stwierdzenie podmiotu literackiego /autora/ że "wstęp", w którym mówi on, że ma zamiar opowiedzieć nie "powieść historyczną" /"historyczki roman"/, lecz "historię romantyczną" /"romantyczka historia"/.

Za opowieści Geniu strifto, a więc za utwory narracyjne prozą o objętości przekraczającej rozmiary noweli lub opowiadania i charakteryzujące się jednolitą fabułą, respektującą chronologiczny układ zdarzeń, o dość luźnej budowie, wprowadzającą sytuacje epizodyczne, nasyconą motywami statycznymi, analizami psychologicznymi, rozmyślaniami bohaterów itp., ukazała się u Karawzina najciekawszej Natalie, córka bojarska, Marie namiestnicze, czyli Ustrzemięta Nowogrodu oraz Julia. Wszystkie te opowieści - w sensie gatunkowym - są utworami nowatorzskimi. Pierwsze dwie, chociaż Natalie, córka bojarska jeszcze w sposób bardzo prymitywny /zabobny; powolne tempo życia bojarskiej "terema" życie córki bojarskiej pod opieką "mamki"; częściora zgodność niektórych postaci przedstawionych, np. cara i bojarska Mateusza - z ich prototypami, realnymi postaciami historycznymi; wyniknięcie problemu odtworzenia języka bohatera i historyczna ujęcie opuszczenia Moskwy w czasie najazdu Litwinów/, zapożyczają gatunek opowieści i powieści historycznej w literaturze rosyjskiej. Opowieść Julia natomiast stanowi pierwszą na gruncie rosyjskim opowieść tzw. "astanową" /"swietakaja powieść"/.

Z powyższych utworów zabieguje na uwagę zwłaszcza Marie namiestnicze, czyli Ustrzemięta Nowogrodu. Karawzin komponuje ten utwór w sposób niemal geometryczny /dwa wroble oboko se smolst przywódcami i ich wodzami/. Wykorzystuje przy tym środki tragedii klasycy-

nej /obscerna mabołogi w formie uoczystych mów retorycznych; goniec/, aby przekazać podmioty, "obywatelst" temat¹. Waria formulet wspomnieć o taktion Karawzinowskich opowieściach, jak Lilide oraz Żygie w Astnach, które widać się z tematyką "antyczną" w twórczości pisarza. Pierwsza z nich, gdyby nie jej duże rozmiary, mogłaby właściwie być nowelą lub opowiadaniem. Gatunek drugiego zaś, określonej czasami jako "opowieść impresjonistyczna i fantastyzna"², tendy jest do sdefiniowania. Opowieść ta składa się bowiem z szeregu odrębnych obrazów, powiązanych ze sobą jedynie przez osoby i świadomość narratora-bohatera, tożsamego z podmiotem literackim i podmiotem czynności twórczych. Istotną rolę odgrywają tutaj ponadto elementy tyliczno-utopijne. Karawzin gości mianowicie ponadklasową harmonię interesów swoich bohaterów.

Inna opowieść Kłopotaja Karawzina są określana zwykle jako nowelki /Eugeniusz i Julia/ i nowela /Biedna Iłsa, Wąpka Borholm, Sierż-kożna. Jest to oczywiście teminologia współczesna, gdyż noweli w funkcji terminu literackiego Owtoczenie nie znają³. Ich budowa /nieświłkie rozmiary, skondensowana, wyrazista akcja, niezłóć, prostota fabuły i jej dramatyczny charakter, zagęszczenie zdarzeń, dynamizm, meono samozany punkt kulminacyjny/ zgodna jest jednak z taką definicją gatunku. Można jedynie - w przypadku Biednej Iłsy - mówić o noweli sentymentalnej, wobec zaś obu pozostałych nowel - używać kwalifikatora "preromantyczny" lub "z elementami preromantycznymi". Kwalifikator taki wydaje się konieczny i istotny ze względu na przejawiające się w strukturze Wąpki Borholm i Sierż-kożny nowatorstwo gatunkowe /narracje, fabuła, sposób charakteryzowania postaci, specyfika przeszywania/, widoczne szczególnie na tle noweli sentymentalnych.

Opowiadaniem, które w sensie gatunkowym różni się od noweli daleko posuniętą swobodą kompozycyjną, epizodycznością fabuły, obecnością dygresji, partii opisowych i refleksyjnych, a często także ekspanowaniem narratora i sytuacji narracyjnej, zdaje się być u Karawzina utwór Dziwosty Lag. Utwór ten przy tym posiada cechy zbliżone do legendy /prawie całkowicie cudowności i niezwykłości/. Co zaś się tyczy "anegdotali", to słowo to w XVIII wieku oznaczało fakt przesantowany w druku po raz pierwszy. Nie występowało więc ono w charakterze wyznacznika gatunkowego. Mimo to wydaje się, że anegdota - pojmowaną jako nowela jeunosdarzająca, maksymalnie zwiesz, pozbawiana elementów opisowych i obdarzona wyrazistą pointą - można by nazwać w twórczości autora Biednej Iłsy także utwory, jak Rowódz,

będą interpretowane; jak się wydaje, w kategoriach stylizacji paradystrycznej. Stylizacja ta dotyczy głównie specyfiki gatunkowej utworu. Identyfikując się bowiem - poprzez tytuł - z gatunkiem wyznania, twórca Karamzina ośmielsza jednocześnie takie cechy gatunku, jak programowa szczerść, dydaktyzm, duża forma. Zamiast typowego wyznania narrator hrobia M.N., żartobliwie proponuje krótką opowieść o własnym życiu, nie mającą - jak twierdzi - żadnego celu moralnego. Oryginalność Karamzina polega m.in. na połączeniu tej chętno-żartobliwej intonacji wypowiedzi bohatera z miłą dezaprobatą autora-wydawcy, który ma prawo liczyć na zdrowy rozsądek i sumienie "czelnego" czytelnika.

Portret literacki

Portret literacki jako gatunek - to twór przyznający charakterystykę wyglądu zewnętrzznego, sposobu zachowania i mówienia oraz analizę psychologiczną osoby realnej, występującej pod właściwym imieniem lub określonej konwencjonalnym pseudonimem. Bardzo popularny we Francji w XVII wieku, znalazł swój wyraz w Karamzinskiej prozie w jednym tylko utworze. Utworem tym jest Portret miłej kobiety.

Bohaterką utworu czyli Karamzin kobietę - panią M.N. Nie jest to jednakże zwykły opis bliskiej narratorowi, chociaż nie znanej czytelnikowi kobiety. O jego oryginalności deonują trzy czynniki. Pierwszy z nich stanowi perspektywa czasowa. Narrator prezentuje bowiem obraz pani M.N. najpierw w początkowym okresie swojej z nią znajomości, a następnie - po dwunastu latach. Ale nie są to jakieś obrzydliwie przeciwstawne. Można powiedzieć, że drugie ujęcie jest jak gdyby rozwinięciem pierwszego i ma się do niego jak obraz malarski - do szkicu. Ważną cechą Karamzinskiego utworu jest także stałe odniesienie portretu bohaterki do portretu narratora, czyli swego rodzaju perspektywa "osobowościowa". Pozwała ona Karamzinowi na stworzenie nastroju bliskości między narratorem i bohaterką oraz - pośrednio - między bohaterką i czytelnikiem. Duchowa zaś łączność z czytelnikiem prowadzi do ostatniego czynnika decydującego o specyfice omawianego utworu. Chodzi mianowicie o - mające pewian podtekst moralizatorski - propagowanie portretu, a więc i osobowości czarnej, "miłej kobiety".

Charakter

Tego typu strukturę gatunkową stworzył Karamzin tylko jedną, ale za to z dwoma charakterami. Mamy na myśli utwór pt. Guzdy i ozieblcy.

Specyfika gatunkowa akcentowana jest tutaj w podtytułach "Dwa charakterzy" / oraz w "przedmowie", gdzie autor stara się przekonać czytelnika, że zarówno rozum, jak i charakter ludzi, jest dziełem przyrody. Zgodnie z tą teorią pisarz dzieli wszystkich ludzi na dwie podstawowe grupy lub na dwa główne typy - ozubłych i ozieblonych. Sam skłania się przy tym na stronę ludzi czubych, chociaż widzi pewne ich cechy ujemne.

Wskazywany tekst utworu jest jak gdyby artystyczną ilustracją tezy zawartej w "przedmowie". Prezentując historię życia dwóch bohaterów - opulnego Krasta i ozieblonego Leonida, Karamzin udowadnia "wewnętrzność" wyższość pierwszego, mimo iż przewaga ta wcale nie jest połączone z rodnieniem kariery w życiu. Kariere robi właśnie antagonistista Krasta - Leonid. Trzeba przy tym wrócić uwagę na fakt, że typowy dla sentymentalizmu podziak ludzi na ozubłych nie jest u Karamzina równoznaczny z klasycystycznym podziakiem na "białe" i "czarne" charakterzy. "Guzłość" i "ozieblność" są wprawdzie dominantami charakterologicznymi u obu bohaterów, jednakże ich fikcyjna osobowość wolała na tym nie cierpi. Wprost przeciwnie - w ramach obu typów postacie charakteryzowane są w sposób złożony, "problemowy". Sukcesem Karamzina zdaje się być poza tym równoległe niejako przedstawianie obu charakterów i ich wzajemne odniesienie. Istotne jest także to, że mimo do czynienia nie z dwoma dźwiękami opisanymi psychologicznie, lecz z dynamicznymi, fabularyzowanymi historiami życia obydwu bohaterów.

Basń - Legenda

Gatunek baśni nie jest gatunkiem charakterystycznym dla prozy Miłokaję Karamzina. Twór Śliczna dziewczyna i szczelny karzeł posiada wprawdzie podtytuł "starinaja skazka, ill nowaja karrikatura", jednakże poza folklorystycznymi formułkami czasowo-przestrzennymi / incipit / oraz folklorystyczną stylizacją językową / stałe epitetu, porównania itp. /, nie ma on z baśnią niczego wspólnego. Elementy legendy natomiast da się zauważyć w takich utworach, jak Dziwicy las i Białsi ptaszek.

Szkic / obraz, obrazek /

Szkic jest gatunkiem prozy narracyjnej, obejmującym niewielkie utwory o charakterze opisowym, prezentujące jakies osobliwosci spoznawczo-obyczajowe, środowiska, scenki z życia codziennego, portrety osób, często nasycone pierwiastkami dydaktycznymi. W przeciwieństwie do noweli - podobiany jest doświadczeń wygórów kompozycyjnych i wyraz-

ta niejako z antropji - obserwacji zdarzeń rzeczywistości. W odniesieniu natomiast do utworów fabularnych jest formuła rodzajowo-artystyczną, wskazująca, że w dawny utworze fabuła stanowi element drugorzędny, spełniający funkcję pretekstu do przedstawienia "życia", jeśli przez słowo rozumie dokumentalny wywód utworu. "Opis" oznacza w Oświeceniu rzeczową gatunek fabularny, "satyrę" zaś - niefabularny/.

Wymienione wyżej warunki spełniają wśród utworów Karaminowickich trzy utwory: Proś Śliwa, człowiek czyniwy łoboz, Wielkie światło i wielkie ciemności oraz Wielkość przewidywań wśród osób nikłego stanu. Rzecz interesująca, że wszystkie te utwory dotyczą chłopów, którzy są prezentowani jednakże w duchu idyllicznym. Eksponując ich społeczne postępowanie oraz podnośną uczucia, Karamin stara się udowodnić, że kategoria "człowieka" i "osiągnięcia" są kategoriami ponadstanowymi - wrodzonymi właściwościami ludzkiej duszy. W przypadku Wielkiego światła i wielkiego ciemności zwraca ponadto uwagę "etnograficzny" charakter opisu wsi /stroje chłopów, ich obyczaje/, spełniając nie tylko opis dla manery twórczej autora Biednej Ławy.

Podróż

Gatunek "podróż sentymentalnej" reprezentują w Karaminowickiej prozie Listy podróżnika rosyjskiego. Iżąc ona niektóre cechy /drobiazgową analizę wewnętrznych stanów duchowych/ słynnej Sentymentalnej podróży przez Francję i Włochy Lawrence'a Sterne'a z cechami studium w utworze takich elementów, jak charakterystyki miłanych miast, miastek, zabytków i krajoznawców oraz praktyczne rady dla wędrowca, nie można uznać Karaminowickich Listów za unowocześnioną tylko grecką perłogę typu Panzaniassowych Wędrowek po Helladzie czy łacińskie itinerarium. Przeczy temu silne wyeksponowanie u Karaminowa osoby podróżnika rosyjskiego jako medium integrującego obserwację zewnętrzną z informacją o sobie. "Przewodnikowy" charakter Listów negowany jest także w poetyce sformułowanej autora /wstęp/.

W przeciwieństwie do wymienionych wyżej pokrewnych odmian podróży, gatunek Listów Karaminowa charakteryzuje się polifoniznością, czy też polimorfiznością. Wyodrębia tu szereg nieporównywalnych wśród badaczy, którzy raz jeden, raz drugi element składowy Karaminowskiej struktury gatunkowej czynią dominantą podporządkowującą sobie pozostałe składniki. Skłaniając się na stronę badaczy uważających właśnie podróż za tego typu dominantę, autor niniejszych rozważań

nie lekceważą bynajmniej przez eksponujących cechy epistolarne Listów podróżnika rosyjskiego. Zwraca też uwagę na stylizację "dziennikową" tego utworu.

Rola podróży jako czynnika integrującego strukturę gatunkową Listów jest bardzo istotna. Podróż bowiem "chciana w siebie najroźnziejże gatunki - poetyckie i prozaiszne - wciągając je do jednolitej narracji, której centrum stanowi osoba podróżującego bohatera"⁹. Taka jej funkcja nie jest przeciwna funkcjom łączonego z nią, chociażby na zasadzie stylizacji, listu czy też dziennika.

Listy podróżnika rosyjskiego podnoszą zatem do "godności" literackiej niewymuszoną, swobodę i naturalność intencji listu prywatnego oraz "odtwarzając" stylizację listu do prywatności i tak swobodnie dla epistolografii odznaczenie osobowości jej twórcy. Igałizując jednocześnie list "jako formę prozy, zawierającą wyznaczenie czułego serce i sarkle dokumentalny, portret i pejzaż, rozmowy filozofa, publicysty oraz opisy, sceny rodzajowe i nowela - ośmią tę różnorodną treść, którą żyła korespondencja prywatna XVIII w."⁷.

Stylizując zaś - poprzez stylizację /data, adres, podpis, zwroty "ad personam", tzw. salutation, czyli pochwała, nawołanie do poprzedniej korespondencji, post scriptum itp. / - formę epistolarną, Karamin wkorzystuje cechy strukturalne listu, z których najważniejszą jest ta, że treść listu jest niezrychmalnie pojerna. Mogą być bowiem włączone do niego rozmaite formy wypowiedzi: dialog dramatyczny, partie reportażowe i esejistyczne, cytaty dzieł naukowych i poetyckich, dokumenty itp.⁹. W tym punkcie list spotyka się więc i doskonale uzupełnia z podróżą. Równocześnie można mówić w przypadku Karaminowickich Listów o kojarzeniu listu z dziennikiem, gdyż "chcę udzielać sobie każdej chwili w cisłości duchowej osobie drugiej skłania do pisania fragmentów jak najosobistej"¹⁰. Jednakże dziennik nie zdobywa tutaj przewagi, ponieważ w XVIII w. nie uzyskuje jeszcze dostatecznej "godności", aby został formą wypowiedzi literackiej.

"Przegląd"

Gatunek u Karaminowa dość rozpowszechniony / Wielki Mój dzień, Mog, Spacer, Nowy Rok, Posłaniecie szlachy/. Nie ma jednak wyróżniających rygorów kompozycyjnych. Charakteryzuje się krótką formą i gęstym liryzmem. Przyjmuje prozę poetycką.

Rekapiitulując całość zaprezentowanych w niniejszym szkicu rozwa-

тані, należy podkreślić stałe dążenie autora Wielkiej Listy do szukania nowych form wyrażenia nie tylko w zakresie struktury "wewnętrznej" powieści, ale i utworów, lecz również "roman" i ob. strona - w historyczno-literackim odlegu rodzajowo-gatunkowym.

Przegląd:

- 1 P.A. Orłow, Russkij sientimentalizm, Moskwa 1977, s. 248.
- 2 P.Z. Kapiłowa, Iz istorii russkoj powieści /Istorično-literaturnoje naznaczenije powieściej N.M. Karamzina, Tomsk 1967, s. 121.
- 3 Zob.: Maria Rutkowska, Psychologia literacka w wytworzeniach o powieści w XVIII wieku, PAN, Instytut Badań Literackich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 62.
- 4 P.Z. Kapiłowa, Iz istorii russkoj powieści konca XVIII-wiecznej trzeciej XIX w. /Karamezin. Marhiński. Gorkij. Autoreferat rozprawy habiłytacyjnej, Tomsk 1969, s. 14-15.
- 5 A. Kross, Raznoobrazie idyllii w tworzenii Karamezina, /w:/ XVIII wiek, Sbornik 8, AN SSSR, Institut russkoj literatury /Puskhinskij Dom, Leningrad 1969, s. 210-228.
- 6 J.S. Iwaszyna, O epileptike žanra "nitieliszestwie" w russkoj literaturie diegnoj trzeciej XIX w., /w:/ Wiestnik Moskowskogo uniwersiteta. Sierpień 9. Filozofija, 1979, nr 3, s. 5.
- 7 R.M. Łazarszok, Proza Badiszczewa i tradycja epistolarnego žanra, /w:/ XVIII wiek, Sbornik 12, AN SSSR, Institut russkoj literatury /Puskhinskij Dom, Leningrad 1977, s. 72. Zob. także autoreferat rozprawy doktorskiej tego autora: Druskoskoje diačmo kak jawnije literaturny, Leningrad 1972.
- 8 Por.: Stefania Skarozuńska, List - jako rodzaj literacki w rozprawie Ze studiów o istocie i o istocie rodzajów literackich, /w:/ Pamiętnik Literacki, 1936, z. 3. Zob. także świetną książkę S. Skarozuńskiej, Teoria Listu, Isow 1937, s. 211-230.
- 9 Zob.: Magazyn Gzemnijska, Wola odbiorcy w dziełach inżyniera, /w:/ Problemy odbioru i odbiorcy. Studia pod red. T. Bujnickiego i J. Skawlińskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 105.
- 10 Stefania Skarozuńska, op. cit., s. 345.

Rezume

В статье рассматривается канонная природа прозаических произведений вышеназванного представителя русского сентиментализма - Николая Михайловича Карамзина /1766-1826/.

Замечания на эту тему построены в виде разностного словаря канонных форм. Автор рассматривает по очереди: сентиментальную повесть, диалог, исповедь, литературный портрет, характер, сказку и легенду, очерк, путешествие и "отрывок", обращая внимание на новаторство Николая Карамзина.

В заключение он приходит к выводу, что Карамзин как писатель искал новых форм выказывания не только в области "внутренней" структуры своих произведений, но и в историко-литературном канонно-канонном ряду.